

ET LITE PEKK TESIES. LITT OM SPRÅKET I *VETT OG UVETT*

Nils Magne Knutsen

I det ytre er *Vett og Uvett* ei ganske lita bok, men den ruver som et storverk i nordnorsk litteratur. Og den har en posisjon i nordnorsk folkeliv og i nordnorsk bevissthet som ingen andre verdslige bøker har hatt - kanskje unntatt *Nordlands Trompet*. I det ytre ganske beskjeden, altså, men likevel et slags kulturelt landemerke, et fast punkt man som nordlending kan orientere seg ut fra - i flere retninger.

Og dette er det ikke vitenskapen eller universitetet eller Bokbadet i NRK eller Dagbladets kultursider som har bestemt, det har vi nordlendinger selv bestemt, og det har vi bestemt gjennom å ta boka i bruk, ved å dyrke den, ved å sitere den, ved å la den gå inn i vår forestillingsverden, og ved å la den glede oss og trøste oss og løfte oss når det ser litt mørkt ut.

Hvordan ble *Vett og Uvett* til?

Det begynte med Ole Heide Aas som var skoleinspektør i Trondenes på slutten av 1800-tallet. Med tavle på ryggen og griffel og katekisme i ranselen vandret han rundt til alle avkrokene i den store kommunen og holdt skole, og på sine vandringer samlet han stubber og historier om de mange originaler han møtte. I 1898 ble han tilsatt som skoleinspektør i Tromsø, og her ble han fort en populær entertainer med sine historier.

Neste kapittel om *Vett og Uvett* begynner med at to studenter fra Tromsø, Einar Aas, sønn av Ole Heide Aas, og Peter Wessel Zapffe, i 1924 møttes på Universitetet i Oslo og fant ut at de ville lage bok av

historiene. De fikk gamle Aas, som da var pensjonist i Tønsberg, til å fortelle mens de noterte, men så viste det seg at det som syntes å være en enkel sak å få til, ble ganske komplisert. Da gamle Aas forsto at det nå skulle bli bok, ville han nemlig gjøre kunst og litteratur av de små stubbene sine, og da mistet de sin umiddelbarhet, sin muntlighet og sin sjarm.

Men de skrev ned det han fortalte, og så begynte de å flikke og pusse på fortellingene for å få dem slik de skulle være. Og de flikket og flikket og flikket på stoffet i 18 år, inntil boka endelig ble utgitt i 1942. I mellomtiden hadde Zapffe skrevet noen egne historier, forsøk i mesterens fotspor, som han selv skrev i bokas forord. Men 18 år, altså, brukte disse to på å gjøre ferdig ei tynn lita bok, der jo mesteparten av stoffet var klart på forhånd.

Dette kan selvsagt være en liten trøst for de master-studenter som sitter i år etter år med sine avhandlinger, men likevel må vi spørre: Hvorfor var de så nøye? Allerede etter det første halvåret var boka helt sikkert god nok til å bli utgitt, og da ville det vært penger å tjene for to blakke studenter. Men de to hadde åpenbart en underlig ikke-kommersiell innstilling: De var ikke interessert i hva markedet var villig til å betale for, de var utelukkende interessert i å skape et verk de selv kunne stå inne for. De må med andre ord ha følt et veldig ansvar for at disse små fortellingene skulle formidles på rett måte, og de må ha hatt en djup respekt for det stoffet de hadde mellom hendene, og for den verden og den kultur og de menneskene som disse stubbene forteller om..

Hva slags verden er det så vi møter i *Vett* og *Uvett*?

Det er en verden som er litt forskjellig fra vår egen, en verden der han Johan Peder i Sørvikmarka kjøper en gamme og betaler den med "tre maga reinmelk", dvs. en type valuta som i dag er lite brukt. Og dette

er en verden der han som har tannverk, ikke straks går til tannlegen eller skaffer seg Paralgin Forte, nei, først prøver han "alle kjerringråen ifra Svartnes tel Skjettenelva", og til slutt spiller han ut sitt siste ess, han koker Bibelen i geitmelk tre torsdager på rad!

Vi befinner oss altså i en gammeldags verden, og det er også en magisk verden, en verden full av lidenskap og av temperament. Og temperamentet kan av og til utløses av spørsmål som vi i dag kan synes kanskje er lite å hisse seg opp over - omtrent som når vi er tilskuere til en middels universitetskonflikt.

I en av stubbene er der en krangel om hvordan man skal koke kaffe. Vel å merke er det ikke noen debatt om hvor sterk kaffen skal være eller hva slags kokemetode man skal bruke, nei, debatten dreier seg om hva slags *ved* man skal fyre med når man skal koke kaffe, og hva slags *vindretning* det helst bør være mens kaffen kokes.

I historia opptrer en Harstad-væring - ja, han er ikke bare Harstad-væring, han er selvfølgelig "en forbajinna Harstad-væring" - som heter Sebinus, og hans standpunkt er at den beste kaffen blir kokt på båtbord, i sørlig vind. Motparten hevder at dette er ukristelig overtro, for den beste kaffen får man når man fyrer med surved, uansett vindretning. Og der står debatten, "øyentann mot øyentann".

Like mye lidenskap finner vi i den evige konflikten mellom Peder Tømmerås og Bertil Karlsa fra Harstad-kanten. De er naboer, og de hater hverandre som bare naboer kan hate hverandre. Igjen er det fristende å trekke paralleller til Universitetet, men det skal jeg la ligge.

Bertil kommer en dag gående langs veien med et spann melk. Så møter han naboen, han Peder. Og for å slippe unna dette forhatte synet, så lukker han igjen øynene mens han går, og derved går han selvsagt hodestups rett ned i veigrøfta og mister melkespannet sitt.

Men Bertil får sin hevn. Han får kjøpt seg en hatt med fjær, åpenbart en viktig detalj, og en dag han er inne i Harstad, får han se

naboen på andre sida av gata, og han hilser demonstrativt på han Peder mens han løfter på hatten og fjæra og alt sammen. Han Peder oppfatter selvsagt denne utsøkte hån, og han blir så sint at han får krampe og faller om på gata i avmakt. Så kom bare ikke å si at det aldri skjer noe i Harstad.

Vi møter altså en gammel verden og en magisk og lidenskapelig verden, en verden full av fargerik galskap og av mye sterk fantasi. Og det er en verden full av *språk* - et språk fullt av freske, ubrukte, uslitte ord og vendinger, et frittgående språk fullt av de mest overstadige bilder som opptrer sammen med skadeskutte fremmedord og forvrengte bibelsteder, gjerne tilsatt hjemmesnekkraftuttrykk.

Og vel å merke: De som snakker i *Vett og Uvett*, forsøker ikke å være morsomme. De forsøker bare å gi uttrykk for sitt syn på verden og på verdens tildragelser og på naboeene, og de kan kunsten å snakke tydelig. Det er ikke korrekt, det er et språk helt uten kommaregler og uten artium, men det er tydelig.

Men språket i *Vett og Uvett* er jo så enkelt, vil noen si. Jo, det kan man saktens si, men alle som har prøvd, vet at det er ikke helt enkelt å skrive enkelt. Det enkle språket må finne en hårfin balanse mellom to fallgruber: På den ene sida faren for å bli banal, og i angsten for å bli banal, går man til den andre ytterlighet og utbroderer og forklarer så lenge at man rett og slett drukner historia i ord, skriver den ihjel.

Kunsten er å skrive enkelt, men på en raffinert måte, og dessuten skrive slik at den muntlige friskheten og ektheten blir bevart. Og det var akkurat det Einar Aas og Peter W. Zapffe strevde så lenge med å få til, *muntligheten*, med alle det muntlige språks mange tverrkast og syntaktiske saltomortaler - f. eks. i en setning som denne: "Mæn i Tverdalsvatne, kor mykje fesk trur du han Grobian kjente en søring så hadde fådd der."

Det språket vi bruker, sier litt om hvem vi er. Jeg kom hjem til en venn av meg en gang, og der fikk jeg demonstrert akkurat det. Husets datter på 7 hadde akkurat lært å skrive, og denne dagen var hun ganske misfornøyd med sine foreldre. Av den grunn hadde hun hengt opp to plakater. På hennes egen soveromsdør sto det med store, skjeve bokstaver: "Her bor Anne Margrethe". På døra til foreldrenes rom hang en tilsvarende plakat, og der sto det: "De som bor her er dome." Dette er unektelig ei melding som sier litt om foreldrene, men som også sier en hel del om lille Anne Margrethe.

Og så kan vi spørre: Hva sier det akademiske språk om oss? Vi akademikere har visstnok en oppblåst myte om oss selv som språkbrukere: det er liksom *vi* som kan dette med språk, det er vi som kan sette ord på saker og ting, det er vi som kan både snakke og skrive. I språk er det kortsagt vi som er best: i det minste er det vi som kan skrive *korrekt*.

Mon det? Om vi spurte Sigmund Nettet på Universitetsbiblioteket, som jo har redigert en lang rekke artikkelsamlinger skrevet av oss universitetsansatte, så ville han si at en del universitetsfolk skriver ganske slett - stivt, formelt, tungt, traurig, ofte preget av selvhøytidelig akademisk sjargong og med store doser akademisk snobberi. Og det er ikke alltid korrekt heller, dessverre.

Nei, vi bør nok være forsiktige med overdreven språklig selvros, og i alle fall er det all grunn til å ha respekt for språket i *Vett og Uvett*: også det er ukorrekt, men til gjengjeld er det desto mer uttrykksfullt. Men det er et språk som krever kompetente tilhørere: for det første må man kjenne dialekten godt nok til å høre ektheten i replikkene, og til å høre når fortelleren kommer med helt nye og uhørte ord og formuleringer.

Dessuten må man ha litt peiling på gammeldags utendørs arbeidsliv. I historia om han Leonard Pettersa fra Harstadsjyen fortelles

det om en gang han skulle legge til kai med den nye motorbåten sin, og så fikk han det ikke til! Han kommanderer forover og akterover, men kommer seg ikke inn til kaia, og folk på kaia flirer av hans amatørmessige manøvrering mens han Leonard blir mer og mer rød i toppen. Til slutt roper han i sin nød ned til maskinisten: "Maskinist! Et lite pekk tesies!"

For noen er dette sikkert fullstendig umorsomt og poengløst, men for noen av oss er dette høy, vill, uimotståelig humor. Men da må man ha såpass vett på båter og manøvrering at man forstår Leonards forpinte situasjon, og forstår det vilt absurde i hans bønn til maskinisten.

Uforferdet omgang med ukjente ord og begreper har forøvrig lange røtter i nordnorsk språkbruk. Da sorenskriveren i Tromsø, Vilhelm M. Thomæsøn, på 1700-tallet skrev om nordlendingens karakter, så nevnte han også deres hang til å bruke hjemmesnekret latin, det Thomæsøn kaller "djevel-latin". Her aner vi kanskje den folkelige tradisjonen bak språkbruken i *Vett og Uvett* og bak den uforferdede appetitt på allverdens fremmedord.

Knut Hamsun gjør forøvrig flittig bruk av den samme tradisjonen, f. eks. gir han i en av sine nordlandsromaner en helt ny betydning til et uskyldig og nøytralt ord som *register* når han lar en person uttale: "Du er et svin og et register." Herlig, og direkte i slekt med språket i *Vett og Uvett*.

Noen vil kanskje hevde at *Vett og Uvett* er i overkant folkelig, at boka bekrefter det gamle bildet av Nord-Norge som en primitiv, tilbakestående landsdel, dvs. at boka på sett og vis setter en merkelapp på hele landsdelen, og den merkelappen lyder slik: De som bor her, er dome. Det må man selvsagt gjerne tro, men om man tror det på grunnlag av det ukorrekte språket i *Vett og Uvett*, da overser man verdien av den raffinerte og uredde frodigheten og kreativiteten som

er bokas sjel. Og det er en type frodighet og kreativitet som vi på universitetet bør ha den største respekt for.

Universitetet skal være et mottakerapparat for impulser fra den store verden, og vi skal tumle med de kompliserte teorier og den avanserte forskning. Men i den prosessen er det viktig at vi beholder respekten for og blikket for historia og kulturen til den landsdelen vi skal tjene, og det er viktig at vi beholder respekten for det kreativt folkelige, for det ukorrekte, det litt uvaska og upolerte, - ja, i det hele tatt respekten for alt det som ligger "et lite pekk tesies".